

تحلیلی بر استفاده از منابع دینی در تحقیقات حوزه شهرسازی اسلامی

کاظم افرادی^۱، بهناز امین زاده^۲ * (نویسنده مسئول)

^۱ دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشگاه تهران

^۲ استاد دانشکده شهرسازی، دانشگاه تهران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۷/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۱/۱۶

چکیده

نقش پژوهش‌های حوزه شهرسازی اسلامی، مانند سایر حوزه‌های علمی، در زمینه‌سازی برای تحقق عملی آن حساس و راهبردی به نظر می‌رسد. با این وجود، بروز سهو و خطای فکری در نحوه برداشت دیدگاه‌های شهرسازی از گزاره‌های معرفت دینی، یکی از چالش‌هایی است که نه تنها می‌تواند عدم تحقق و آرمانی ماندن شهرسازی اسلامی را تشدید کند، بلکه می‌تواند سایر پژوهشگران را به مسیری اشتباه سوق دهد. با توجه به خطر اشاره شده، که در این نوشتار به عنوان مساله تحقیق مطرح است، چگونه می‌توان در حوزه پژوهش در شهرسازی اسلامی گام برداشت و کم‌تر دچار سهو فکری شد؟ این نوشتار با هدف کمک به ساختارمندتر شدن تحقیقات حوزه شهرسازی اسلامی و با روش توصیفی-تحلیلی ابتدا «یک نظام» برای «پژوهش در شهرسازی اسلامی» ارائه می‌دهد. سپس این نوشتار برداشت‌های شهرسازانه هفت مقاله منتخب در حوزه شهرسازی اسلامی را با پنج معیار مستخرج از نظام مذکور مورد بررسی قرار می‌دهد. روش گردآوری داده‌ها با اتکا به مطالعات کتابخانه‌ای، گزینش مقاله‌ها از طریق ارائه چهار معیار و تحلیل یافته‌ها به صورت مقایسه‌ای انجام شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که دیدگاه‌های کلان شهرسازی برداشت شده در مقاله‌های مورد بررسی، اختلاف چندانی با معیارهای منتخب ندارند و در بیش‌تر موارد با آن معیارها هماهنگ و همخوان هستند. در عین حال، مشاهده شد که مواردی چون «موضوعیت نداشتن استفاده از منابع دینی» و «نبود ارتباط موضوعی بین گزاره استفاده شده و دیدگاه برداشت شده» سبب استنتاج‌های متفاوت شده است. این موارد گاه به صورت زنجیره‌ای باعث بیش‌تر شدن تفاوت میان استنتاج‌ها شده است. هم‌چنین نتایج نشان می‌دهد که قرآن به عنوان اصلی‌ترین منبع برای استنباط دیدگاه‌های شهرسازی استفاده و به سایر منابع توجه کم‌تری شده است.

واژگان کلیدی: پژوهش شهرسازی، نظام معرفت دینی، برداشت‌های شهرسازانه.

* E-Mail: bgohar@ut.ac.ir

مقدمه

شهرسازی اسلامی، یکی از موضوع‌هایی است که، به‌ویژه در سال‌های اخیر، مورد کنکاش و علاقه پژوهشگران و مسئولان قرار گرفته است. شهرسازی اسلامی را جدای از تفاوت‌ها و اختلاف‌هایش با زمینه‌های دیگر، می‌توان یک رشته علمی به‌شمار آورد^۱ و یا دست کم آن را به عنوان موضوعی نگریست که قابلیت تبدیل شدن به یک زیرشاخه علمی از علم شهرسازی امروزی را دارد. در هر دو حالت، می‌توان آن را با جنبه‌های مشترکی از علوم دیگر مورد بررسی قرار داد. یکی از جنبه‌های مشترک بیش‌تر رشته‌های علمی «ساختار سلسله مراتبی» یا «ساختار هرمی» است (Bourdieu, 1975)؛ به طوری که در آن، مبانی، اهداف، روش‌ها و اقدامات در یک سلسله مراتب واقع می‌شوند.^۲ بر اساس ساختار هرمی می‌توان برای هر رشته علمی، حداقل سه سطح تعریف نمود. در سطح بالایی، به بنیان‌ها، منابع و ریشه‌های نظری هر علم پرداخته می‌شود، راهبردها، پارادایم‌ها، مرزها و ماهیت‌ها مشخص می‌شود. در سطح میانی، تولیدات سطح اول ملموس‌تر و جزئی‌تر می‌شوند، رویکردها تبیین و روش‌ها پیشنهاد می‌شوند. در سطح سوم که سطح حرفه‌ای و عملیاتی است، راه کارها، فنون، ملاحظات و ضوابط تدوین می‌شود و به عبارتی تمام تولیدات سطوح قبل، به صورت محصولات مادی و محسوس تولید می‌شوند. بین این سطوح دائماً جریان‌هایی از بالا تا پایین هرم برقرار است که حاصل این برهم کنش‌ها، پیشرفت، پسرفت یا رکود رشته است. در این میان، سطوح میانی، نقش واسطه، تسهیل‌گر و ترجمه‌کننده بین سطح بالاتر و پایین‌تر را ایفا می‌نمایند.

در انطباق این ساختار هرمی بر شهرسازی اسلامی، حداقل سه سطح می‌توان تعریف کرد: در سطوح بالایی، منابع دینی مورد کنکاش قرار می‌گیرد و نوعی از «معرفت دینی» به عنوان محصول نظری کلی تولید می‌شود. این کار معمولاً توسط عالمان دینی و گاهی توسط پژوهشگرانی که در حوزه دین و دین‌پژوهی تبحر دارند، صورت می‌گیرد. در سطوح میانی، افرادی قرار می‌گیرند که اگرچه ممکن است دین‌پژوه نباشند، اما اصول کلی دین را می‌دانند، منابع دینی را می‌شناسند و قابلیت فهم محصولات تولید شده را در سطح پیشین دارند. داده‌های پژوهش این افراد هم منابع دینی است و هم معرفت دینی. این افراد، به‌گزینش، تنظیم، تدقیق و ترجمه معرفت دینی در لباس شهرسازی اسلامی می‌پردازند و دستاوردهای نظری مجزایی را برای حرفه‌مندان که در سطوح پایین‌تر قرار می‌گیرند، فراهم می‌سازند. حرفه‌مندان تلاش می‌کنند تا در بستر مکان، پروژه‌هایی را عملیاتی کنند که بر مبنای شهرسازی اسلامی تعریف شده باشد.^۳

وقوع اشتباه‌های ناخواسته و سهوی در اندیشیدن یا به عبارتی «لغزش اندیشه‌ای» (قاسم پور و بختیار نصرآبادی، ۱۳۸۸) در تبادلات میان جریان‌های اشاره شده در سه سطح شهرسازی اسلامی، مانند

سایر علوم، بعید نیست و می‌تواند منجر به اشتباه‌های ناخواسته و سهوی شود. لغزش‌های هر سطح را می‌توان به صورت مجزا بررسی کرد. اما از آنجا که یکی از وظایف اصلی پژوهشگران شهرسازی اسلامی، «به کار گرفتن منابع و معرفت دینی موجود» برای تولید معرفت جدیدتر است، تمرکز این پژوهش صرفاً بر سهوا و لغزش‌های اندیشه‌ای احتمالی است که گاهی در نحوه استفاده آنان از برخی منابع موجود روی می‌دهد. شاید بتوان اشکال در نحوه برداشت از منابع دینی را یکی از دلایل نقایص درونی دانست که باعث به وجود آمدن این شرایط شده است.^۴ بر این اساس می‌توان سؤال اصلی این پژوهش را این‌گونه مطرح ساخت: مهم‌ترین سهوهای احتمالی پژوهشگران حوزه شهرسازی در برداشت دیدگاه‌های شهرسازی از منابع معرفت دینی (گزینش، اولویت‌بندی و ترکیب منابع و معارف دینی) چیست؟

پاسخ به این سؤال، از یک سو مستلزم در دست داشتن یک الگوی شناختی است. بنابراین بخش اول این پژوهش شامل یافتن و ارائه یک «الگوی پژوهش در حوزه شهرسازی اسلامی» است. از سوی دیگر، الگوی پژوهش در حوزه شهرسازی اسلامی (به عنوان یک علم اسلامی) نمی‌تواند منبعث از «الگوی پژوهش دینی» نباشد. بنابراین در این پژوهش در وهله اول، الگوی پژوهش شهرسازی اسلامی بر مبنای الگوی پژوهش دینی ارائه می‌شود. در وهله دوم، الگوی ارائه شده برای تحلیل دیدگاه‌های چند نمونه پژوهش منتخب، به کار گرفته خواهد شد.

هدف این پژوهش کمک به پژوهشگران حوزه شهرسازی اسلامی به منظور پیشبرد پژوهش بر مبنای اطمینان بیش‌تر در برداشت «دیدگاه‌های شهرسازی» از منابع معرفت دینی است. حرکت به سمت این هدف از آنجا اهمیت دارد که می‌تواند خطرات ناشی از بروز خطا در پژوهش شهرسازی اسلامی را کاهش دهد. بروز لغزش در برداشت دیدگاه‌های شهرسازی می‌تواند منجر به برداشت دیدگاه‌های غیرهمسو یا متناقض با اصول اسلامی، گسترش دیدگاه‌های سطحی، کلی و غیرعملیاتی، و اثرات ناخواسته در سایر پژوهشگران و حرفه‌مندان شود. در طولانی مدت نیز این خطر وجود خواهد داشت که شهرسازی اسلامی به عنوان امری آرمانی باقی بماند و یا به ملغمه‌ای تبدیل شود که صرفاً با اسلام تزئین شده و برخاسته از آن نباشد.

روش پژوهش

این پژوهش یک پژوهش بنیادی است که با روش توصیفی-تحلیلی به پیش می‌رود. داده‌های اولیه آن از مطالعات کتابخانه‌ای استخراج و به صورت توصیفی بیان شده است. با استفاده از این داده‌ها ابتدا یک چارچوب تحلیلی با عنوان «نظام پژوهش در شهرسازی اسلامی» تدوین شد که شامل چند معیار است. سپس بر اساس معیارهای زیر، نمونه‌هایی (۴۸ نمونه) از معتبرترین آثار

(جوادی آملی، ۱۳۷۸). در مورد این منبع نباید به ظاهر آن اکتفا کرد و باید شرایط صدور را بررسی نمود (رشاد، ۱۳۸۳). چهارم: عقل سومین منبع است. عقل، مصباح و چراغ ورود بشر به ساحت دین است و نه مفتاح و کلید آن. عقل، خودش ضرورت وجود دین را اثبات می کند و به تحکم آن حکم می کند. با دستور زبان دینی، عقل به عنوان رسول و نبی باطنی و درونی تعبیر می شود و به موازات نقل که از طریق نبی بیرونی صادر می شود، قرار می گیرد. هم چنین، عقل همتای نقل است و نه همتای وحی (قرآن). به سخن دیگر، عقل در قبال نقل است، نه در برابر دین؛ زیرا مطلب دینی گاهی از عقل به تنهایی و زمانی از نقل به تنهایی و گاهی از مجموع عقل و نقل استنباط می گردد (جوادی آملی، ۱۳۷۸). پنجم: اجماع به عنوان یک منبع دیگر به معنای اتفاق مجتهدان و صاحبان فتوا بر سر هر حکم است (ساربخانی و دیگران، ۱۳۹۲). مسلم است که حاصل اجماع باید با اصول دینی مغایرت نداشته باشد و به عبارتی باید در خدمت آن باشد.^۸

ششم: از آنجا که حکمت نظری اسلام بسیار عمیق و دارای وجوه و لایه های چند بعدی است، فقط می توان مبتنی بر منابع اصیل آن، برداشتها و تفسیرهای متنوعی داشت (نقره کار و لیبیب زاده، ۱۳۹۳). به طوری که در استنباط گزاره های دینی باید از یقینیات به سوی مسائل مشکوک حرکت کرد؛ مثلاً در استفاده از قرآن باید از محکمت آغاز کرد و نه متشابهاات (مصباح یزدی و عابدینی، ۱۳۸۸). هفتم: در جهان بینی اسلامی اصالت با سطح جهان بینی و نه با واقعیات مشاهده شده در حال تغییر است. در این جهان بینی نتایج حاصل از واقعیات باید دائماً با منابع فراوایی (وحی) اعتبارسنجی شوند (ایمانی و کلاته ساداتی، ۱۳۸۹).

نظام پژوهش شهرسازی اسلامی

با استفاده از عناصر نظام معرفت دینی، می توان منابع و مصادری را که می توانند عناصر نظام پژوهش شهرسازی اسلامی را بسازند، استخراج کرد. این عناصر عبارتند از: «عقاید مربوط به جمع»، «اخلاق مربوط به جمع»، «احکام مربوط به جمع»، «عقل شهرسازی»، «تجارب تاریخی شهرهای قلمرو اسلامی» و «اندیشه های فکری غیرمسلمانان». دستمایه اولیه پژوهشگران شهرسازی اسلامی، می تواند همین نظام باشد (شکل شماره ۱). این منابع یا عناصر در ادامه تبیین شده اند.

اول، معمولاً از قرآن و سنت (سیره و روایات) به عنوان دو منبع پایه ای در نظام معرفت دینی، برای پیشبرد علوم اسلامی مختلفی هم چون فقه، تفسیر، کلام و فلسفه اسلامی استفاده می شود. این علوم اسلامی دست کم مشتمل بر سه بخش اصلی است: عقاید، احکام و اخلاق فردی و اجتماعی (مصباح یزدی و عابدینی، ۱۳۸۸). این سه بخش به ترتیب سه لایه نگرش ساز، راهبردی ساز (استراتژیکی)، راه کارساز (تاکتیکی) را ایجاد می کنند (واسطی،

پژوهشگران حوزه شهرسازی اسلامی در ایران گزینش و در نهایت بعد از پالایش نهایی به هفت مقاله محدود شد:

- زبان مقاله فارسی و حتی الامکان در نشریه های علمی-پژوهشی داخل کشور انتشار یافته باشد.
- مقاله مورد نظر با استفاده از منابع دینی به برداشت حکم، مدل، الگو یا راه کار در زمینه شهرسازی اسلامی مبادرت ورزیده باشد.
- نویسنده اصلی مقاله از صاحب نظران و پژوهشگران خبره حوزه شهرسازی اسلامی باشد.
- تمام مقاله ها از یک فرد نباشد و تقریباً از هر فرد خبره یک مقاله وجود داشته باشد.
- در ادامه هر کدام از مقاله ها در بوته آزمایش چارچوب تحلیلی تولید شده قرار گرفتند. در انتها نتایج با روش مقایسه ای، تحلیل شدند.

نظام معرفت دینی؛ الگوی پژوهش دینی

قرآن، سنت، عقل و اجماع، منابع و مصادره معرفت اسلامی در «مکتب تشیع» محسوب می شوند؛ منابعی که هر کدام جایگاه و اولویت خاصی دارند و می توانند در کاربست یکدیگر به کار روند. مجموع این منابع و ساز و کار ارتباطی میان هر کدام از آنها، مجموعه ای را شکل می دهد که در این پژوهش از آنها به «نظام معرفت دینی» تعبیر می شود^۹ (شکل شماره ۱). عالمان دینی با اتکا بر نظام معرفت دینی، درباره مسائل مختلف اجتهاد می کنند. اگرچه مناسبات میان منابع معرفت دینی بسیار دقیق و پیچیده است، اما در ادامه، مهم ترین شروط واقع در این نظام، با استناد به سایر پژوهش ها ذکر شده است^{۱۰}:

اول: دین مجموعه ای از عناصر و گزاره های به هم پیوسته و نظام مند است که نمی توان همه گزاره های آن را هم سنگ، هم موضوع و هم اندازه دانست (واسطی، ۱۳۸۳)، بلکه باید آن را به صورت جامع و منظومه وار دید (بهمنی، ۱۳۹۲). هم چنین در گزینش از گزاره های دینی نمی توان سلیقه ای عمل کرد. در این صورت برداشتهای غلط، ناقص و متناقض به بار خواهد آمد. هم چنین امکان تفسیر به رأی نیز وجود دارد.

دوم: قرآن یکی از اصلی ترین عناصر این نظام و بیانگر خطوط کلی معارف دین است (جوادی آملی، ۱۳۷۸). قرآن، اولین منبع معرفت دینی است و شرط استفاده از آن این است که انسان با اصول پیش ساخته و پیش فرض های بشری به خدمت قرآن نیاید تا قرآن را مهمان اصول موضوعه خود قرار دهد و آنها را بر قرآن تحمیل کند (پیشین). یکی از جهات فهم دقیق تر قرآن، توجه به جو مخاطب یا شأن نزولها و شرایط تاریخی است که این کلام در آن صادر شده است (مصباح یزدی، ۱۳۷۹). سوم: سنت (احادیث و روایات) منبع دوم بعد از قرآن است که در اصل حجیت و در تأیید محتوا، متکی به قرآن است و باید بر آن عرضه و با آن ارزیابی شود

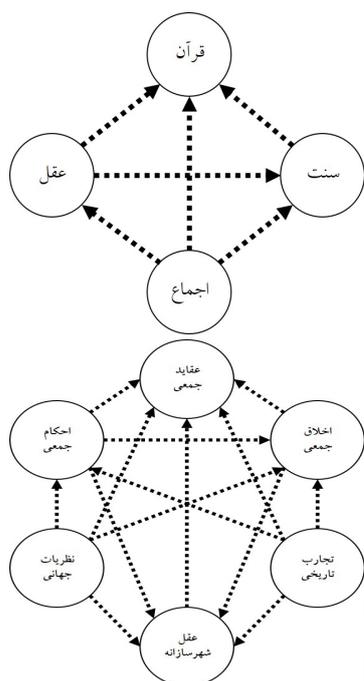
۱۳۸۳). عقاید، ناظر بر تفاسیر و ابعاد فلسفی و منطقی از آیات و روایات است. در حالی که اخلاق، ناظر بر تفاسیر و ابعاد عرفانی و سلوکی است. هم‌چنین، احکام، شامل تفاسیر و ابعاد فقهی و کلامی از آیات و روایات است. از آنجا که علم شهرسازی عمدتاً ناظر بر حوزه‌های مربوط به جمع است، شهرسازی اسلامی نیز بیش‌تر در حوزه «عقاید مربوط به جمع»، «اخلاق مربوط به جمع» و «احکام مربوط به جمع» قابل طرح است تا در حوزه‌های مربوط به فرد. هر کدام از این سه حوزه می‌توانند از جمله عناصر سازنده نظام پژوهش شهر اسلامی باشند؛ به عبارت ساده‌تر، متناظر قرآن و سنت در نظام معرفت دینی، همان عقاید، اخلاق و احکام جمعی در نظام پژوهش شهرسازی اسلام وجود دارد.

دوم، عقل نیز که به عنوان یک منبع در نظام معرفت دینی، می‌تواند به صورت متناظر در نظام پژوهش شهرسازی اسلامی وجود داشته باشد و از آن به عنوان «عقل شهرسازی» تعبیر کرد. منظور از عقل شهرسازی، پایه دانش شهرسازی است که هر شهرساز باید از آن برخوردار باشد تا بتواند از تولیدات دینی، برداشته‌های شهرسازانه داشته باشد.

سوم، تجارب تاریخی؛ منظور از آن آثار معماری و شهرسازی موجود در شهرهای قلمرو اسلامی از گذشته تا ورود مدرنیسم به این شهرها است. لازم است در مورد تجارب تاریخی از نگاه تقدس‌مابانه، غیرواقعی و افسانه‌ای به شهرهای گذشته اجتناب شود (زیاری و همکاران، ۱۳۹۳). همان‌طور که معرفت دینی به‌عنوان منبع شهرسازان مسلمان، در رابطه‌ای نسبی با محتوای دین قرار دارد، عمل شهرسازی اسلامی نیز در رابطه‌ای نسبی با انتظار دین قرار می‌گیرد و هیچ‌کدام در رابطه‌ای مطلق و همانی با اسلام قرار ندارند (نقره‌کار و رئیس‌سی، ۱۳۹۱). درست است که رگه‌های اسلامی اصیلی در شهرهای تاریخی مسلمانان وجود دارد ولی آن شهرها هنوز به آن شکل ناب، خاص و اصیل خود دست نیافته‌اند (زیاری و همکاران، ۱۳۹۳). از سویی همان‌طور که نباید اسلامی‌سازی را با بومی‌سازی خلط کرد (فرمهینی فراهانی و انجمن سرخابی، ۱۳۹۳)، نباید شهرسازی اسلامی را با شهرسازی بومی اشتباه گرفت.

چهارم، دیدگاه‌ها و نظریه‌های غیرمسلمانان و از جمله مستشرقان نیز که عمدتاً از سوی اندیشه‌مندان دنیای غرب ارائه می‌شود، می‌تواند به عنوان یکی از منابع پژوهش شهرسازی اسلامی قرار گیرد. در این پژوهش از آنها به عنوان «دیدگاه‌های جهانی» تعبیر می‌شود. دیدگاه‌های جهانی مشهور و مورد قبول عامه اندیشه‌مندان حوزه شهرسازی می‌تواند همان متناظر اجماع در نظام معرفت دینی محسوب شود. اما باید دانست که پارادایم‌های پس‌زمینه هر نظریه جهانی که با جهان‌بینی اسلامی در تناقض است نمی‌تواند در این نظام استفاده شود (ایمانی و کلاته ساداتی، ۱۳۸۹) (هاشمی و مسعودی، ۱۳۹۲).

پنجم، دین گزاره‌های محوری و چارچوب فکری شهرسازی اسلامی را مستقیماً تعریف و مشخص و با کمر بند محافظتی آن را محافظت می‌کند و نسبت به نظریه‌های مطروح در دانش شهرسازی غربی دستورالعمل‌هایی را صادر می‌کند، که الف- هسته مقاوم در شهرسازی اسلامی را ابطال و یا جرح و تعدیل نکند و متعارض نباشد، ب- نسبت به هسته مقاوم ناهمخوان و ناسازگار نباشد، ج- در جهت بسط و تقویت پارادایم چارچوب فکری و هسته مقاوم شهرسازی اسلامی باشد (تقوایی و همکاران، ۱۳۹۲). ششم، در این نظام تا زمانی که اصول دینی مورد خدشه قرار نگیرد، حرکت استنتاجی و استقرایی برای شهرسازی اسلامی مشکلی ندارد. (تسخیری، ۱۳۹۲).

شکل شماره ۱: نظام معرفت دینی (بالا) و نحوه ارجاع‌ها (تطبیق‌ها) در نظام پژوهش شهرسازی (پایین)

دسته‌بندی‌های واقع در نظام پژوهش شهرسازی اسلامی

در نگاه کلان، مؤلفه‌های نظام پژوهش شهرسازی اسلامی قابل تفکیک در چهار گروه هستند: اول، عقاید، احکام و اخلاق اجتماعی که منبعث از آیات و روایات محکم و ناسخ است که در این پژوهش از آنها به نام «اصول دینی» یاد می‌شود. دوم، عقاید، احکام و اخلاق اجتماعی که منبعث از آیات و روایات متشابه و قابل نسخ است که در این پژوهش از آنها با عنوان «فروع دینی» یاد می‌شود. گروه سوم شامل اجماع و اجتهاد (عقل) شهرسازی است که توسط یک یا چند متخصص شهرسازی اسلامی انجام می‌شود و از آن «اصول شهرسازی اسلامی» استخراج می‌شود. چهارم، برداشت از تجارب تاریخی و دیدگاه‌های غربی که از آنها «فروع شهرسازی اسلامی» به دست می‌آید. به نظر می‌رسد لازم است ملاحظات زیر در روابط میان این چهار دسته حاکم باشد:

بر مبنای این ملاحظات، سه گام اصلی در پژوهش شهرسازی اسلامی به ترتیب برای پیشگیری از اشتباه و سهو لازم است: اول، استنباط اصول شهرسازی اسلامی از اصول دینی و رفع دائمی تناقض‌ها به نفع اصول دینی، دوم، تکمیل اصول شهرسازی اسلامی با فروع شهرسازی اسلامی و رفع دائمی تناقض‌ها به نفع اصول شهرسازی اسلامی، سوم، تطبیق دائمی اصول و فروع شهرسازی اسلامی با اصول اسلامی (و نه فروع اسلامی).

معیارهای سنجش دیدگاه‌های شهرسازی

پس از شناسایی مقالات بر اساس معیارهای پیشین، لازم است که هر مقاله، از نظر نحوه برداشت دیدگاه‌های شهرسازی با معیارهای برگرفته از نظام پژوهش شهرسازی اسلامی، سنجیده شود. این معیارها با توجه به بندهای پیشین در مورد نظام پژوهش شهرسازی اسلامی به صورت زیر استخراج شد:

صحت: آیا منبعی (مانند حدیث، تفسیر، تجربه یا نظریه خاص) که پژوهشگر آن را مبنای برداشت شهرسازی خود قرار داده است با اصول دین هماهنگی دارد یا خیر؟ به عنوان مثال، حدیث یا تفسیر استفاده شده مجعول و مشکوک نباشد و منبعی شناخته شده داشته باشد.

موضوعی‌یت: آیا لزوم و ضرورتی به منظور مبنا قرار دادن آن گزاره دینی خاص برای اثبات و برداشت دیدگاه شهرسازی خاص وجود دارد یا خیر؟ یعنی آیا آن دیدگاه شهرسازی از طریق سایر منابع دینی مثل عقل، بدیهی و قابل فهم نیست که برای اثباتش از آیات و احادیث کمک گرفته شود؟

عمومی‌ت: آیا دیدگاه شهرسازی برداشت شده قابل تعمیم (در همه زمان‌ها و مکان‌ها) است و یا مقید است و فقط می‌توان آن را در شرایط خاص درست دانست؟

ارتباط: آیا میان گزاره دینی مبنا قرار گرفته شده و دیدگاه شهرسازی برداشت شده از آن، قرابت و نزدیکی موضوعی وجود دارد؟

هماهنگی: آیا دیدگاه برداشت شده، با اصول و بنیان‌های دین اسلام هم‌خوانی و متابعت دارد؟

دیدگاه‌های شهرسازی برداشت شده از مقاله‌های منتخب

روش برداشت گزاره‌های دینی و دیدگاه‌های شهرسازی، مستقیماً از متن مقاله بوده است. حوزه موضوعی گزاره‌ها نیز در مواردی که توسط نویسنده مقاله اشاره نشده بود، توسط نگارندگان مشخص شد. جداول شماره ۱ تا ۷ اطلاعات و تحلیل‌های مستخرج از هریک از مقاله‌های هفت‌گانه را نشان می‌دهد. عنوان مقالات هفت‌گانه بدین ترتیب است:

– شماره یک: شناخت و تحلیل مسائل طراحی محیط معماری و شهرسازی از منظر اسلامی (در گستره قرآن و روایات) (نقره کار و همکاران، ۱۳۹۳)

– اصول دینی باید نسبت به اصول و فروع شهرسازی اسلامی، ایجاب‌کننده و اثبات‌کننده باشد و نه تأییدکننده؛ به عبارتی، اصول دینی، منشأ و مبدأ اصول و فروع شهرسازی اسلامی را بسازد، به آنها سمت و سو بدهد و آنها را منطبق کند و نه بالعکس. در این حالت، اصول دینی، مولد، ناظم و حاکم بر اصول و فروع شهرسازی اسلامی هستند.

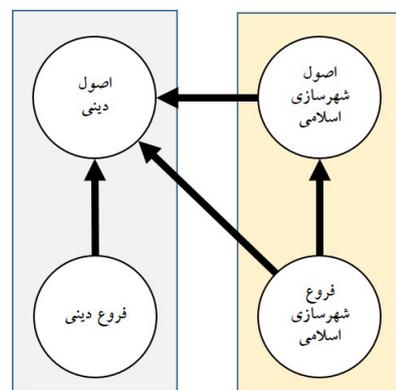
– قرآن و احادیث به عنوان دو منبع مهم در معرفت دینی، در ارائه اصول دینی، مانع، جامع و کامل هستند و نه در ارائه فروع دینی. از سویی برخی فروع اشاره شده در آنها نیز برای همه مکان‌ها و زمان‌ها نیست.

– همان‌طور که از اصول دینی می‌توان اصول و فروع شهرسازی اسلامی را استنباط کرد، نمی‌توان فروع دینی را مبنای اصول و فروع شهرسازی قرار داد. فروع دینی در ایجاب و اثبات اصول و فروع شهرسازی اسلامی نباید نقشی داشته باشند و فقط می‌توانند تأییدکننده آنها باشند. زیرا اصول و فروع شهرسازی اسلامی مستقیماً توسط اصول دینی تعیین سرنوشت می‌شوند. به همین ترتیب، وقتی استنباط اصول یا فروع شهرسازی اسلامی از فروع دینی موضوعیت نداشته باشد، بالتبع، ارتباط موضوعی دیدگاه استنباط شده و یا وابسته بودن آن به شرایط زمانی و مکانی نیز، خود به خود مطرح نخواهد بود.

– اصول دینی باید نسبت به فروع دینی، تعیین‌کننده و تأییدکننده باشد؛ به طوری که به آنها چارچوب و جهت بدهد و در مورد میزان و زمان کاربست آنها اعمال نظر کند و نه بالعکس.

– اصول شهرسازی اسلامی باید نسبت به فروع شهرسازی اسلامی، ایجاب‌کننده و اثبات‌کننده باشد و نه تأییدکننده؛ به عبارتی، اصول شهرسازی اسلامی، منشأ و مبدأ فروع شهرسازی اسلامی را بسازد، به آنها جهت بدهد و از آنها استفاده کند و نه بالعکس.

– با توجه به روابط قبلی، می‌توان گفت که اصول دینی، ساختار نظام پژوهش شهرسازی اسلامی را می‌سازد و در این میان، فروع دینی و اصول و فروع شهرسازی اسلامی، بافت این نظام هستند (شکل شماره ۲).

شکل شماره ۲: نحوه ارجاع‌ها (تطبیق‌ها) در مناسبات میان اصول و فروعی دینی و اصول و فروع شهرسازی اسلامی

- شماره دو: انواع شهر اسلامی و اشاراتی به نحوه شاخص سازی در راستای شهری آرمانی-اسلامی (پورجعفر و همکاران، ۱۳۹۴)
 - شماره سه: معنا و مفهوم شناسی شهر ایرانی-اسلامی؛ مبانی نظری و مصداق‌ها (بمانیان، ۱۳۹۳)
 - شماره چهار: راهبردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط زندگی از منظر اسلامی (نقره کار و همکاران، ۱۳۹۲)
 - شماره پنج: مطالعه‌ای معناشناختی در باب مفهوم درونگرایی در شهر اسلامی (ناری قمی، ۱۳۸۹)
 - شماره شش: صفات شهر اسلامی از نگاه قرآن کریم (نقی زاده، ۱۳۷۹)

- شماره هفت: نگاه واقع‌گرایانه به معنای فضای شهری در شهر اسلامی (سجاد زاده، ۱۳۹۲)
 در این جداول، نظر نگارندگان در مورد ضعف‌های احتمالی برداشت‌ها در قالب نکته/نکاتی در ذیل شماره گزاره‌ها آمده است. این نظرها بر مبنای پنج معیار از پیش گفته شده (صحت، موضوعیت، عمومیت، ارتباط و هماهنگی) تحلیل شده و از آن‌جا که مقاله‌های منتخب، صرفاً بخشی از دیدگاه‌های نویسندگان را پوشش می‌دهند، جامع و مانع و مطلق نیستند.

جدول شماره ۱: سنجش گزاره‌های برداشت شده از مقاله شماره یک

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده				
۱	- هو خیر اهل مصر فان لکم ... (بقره / ۶۱) - حدیث: الزموا السواد الأعظم ... - حدیث: اسکن الأمصار العظام ...	محل سکونت	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	نکته: با توجه به اینکه منابع در جاهای مختلف به صورت طبیعی توزیع شده است، لازم است سکونت‌گاه‌های کوچکی در قالب روستا و ده به تولید محصولات کشاورزی و دامی بپردازند. از سویی با گسترش بی‌اندازه زندگی شهری، مشکلات اخلاقی، محیط‌زیستی، روانی و انسانی پیچیده‌تر می‌شوند. لذا لازم است که بالاخص در کشور ما روستاها تقویت و از تعدد شهرهای بزرگ جلوگیری شود. بنابراین با توجه به قید شرایط زمان و مکان، این دیدگاه مفید است و می‌تواند نقض هم شود.		✓	✓	✗	✓	✓
۲	- حدیث: از سعادت فرد این است که محل کسب و کارش در شهر خودش بوده و با نیکان رفت و آمد داشته باشد و فرزندان داشته باشد که کمک کار او باشند.	ماه‌های خوشبختی هر فرد	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	نکته: تحقق برداشت صورت گرفته به جهت اینکه با شرایط واقعی امروزه که شبکه‌های حمل و نقل سریع در دسترس است و هم‌چنین پیوندهای نزدیک و پیچیدگی‌های اقتصادی میان سکونت‌گاه‌ها برقرار است، تقریباً دشوار است. از این رو به نظر می‌رسد این دیدگاه با دنیای امروز و شرایط واقعی قابل نقض باشد.	رجحان خانه و شغل داشتن در یک شهر و عدم کوچ‌نشینی به خاطر اشتغال	✓	✓	✗	✓	✓
۳	- ذلک و من يعظم شعائر الله... (حج / ۳۲) - تجربه تاریخی در کشور ما - تأکید دیدگاه‌های غربی	تعظیم شعائر اسلامی	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	قابلیت عرصه عمومی شهر برای انجام مراسمات دینی		✓	✓	✓	✓	✓
۴	- حدیث: النظر الی وجه العالم عباده - حدیث: یک ساعت همنشینی با عالم ... - و ما ارسلنا من قبلك الا رجا نوحی الیهم ... (نحل / ۴۳)	ارتباط با عالمان دینی	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	بعد علمی و دینی در محله و شهر		✓	✓	✓	✓	✓
۵	- حدیث: الصمت روضه الفکر ... - حدیث: اکثر صمتک یتوفر فکرك	- ضرورت اندیشه‌ورزی	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	نکته: به نظر می‌رسد که گزاره‌های استفاده شده جنبه توصیه‌های فردی دارند و نه اجتماعی. از این رو نمی‌توان موضوعیتی میان آنها و شهرسازی برقرار کرد. هر چند دیدگاه برداشت شده منطقی است اما به نظر می‌رسد که ارتباط موضوعی ضعیفی با گزاره دینی استفاده شده دارد. به عبارتی دیدگاه برداشت شده با منطق عقلی نیز قابل استخراج است و نیازی به گزاره دینی استفاده شده برای اثبات آن وجود ندارد.	مردود بودن ایجاد معابر پر تردد و شلوغ و ورود وسایل نقلیه پر سر و صدا و مشاغل دارای آلودگی صوتی در عرصه محله‌ها	✓	✗	✓	✗	✓
۶	- فی مسکنهم آیه جنتان ... (سبا / ۱۵) - ... اسکن انت و زوجک الجنة ... (بقره / ۳۵) - والبلد الطیب یخرج نباته ... (اعراف / ۵۸) - حدیث: نگاه کردن به گل‌های رنگارنگ ... - حدیث: چهار چیز چهره را نورانی ...	- ارتباط با طبیعت	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	ضرورت وجود بوستان‌های شهری در ایجاد تفریح‌های سالم		✓	✗	✓	✓	✓
	نکته: آیات استناد شده ارتباط موضوعی ضعیفی با دیدگاه برداشت شده دارند. به نظر می‌رسد که این دیدگاه بدون اشاره به گزاره‌های دینی استفاده شده و از طریق سایر منابع دینی مانند عقل قابل کشف است.		✓	✗	✓	✓	✓

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده
۷	انما الحياه الدنيا لعب و لهو ... (حدید / ۲۰)	پرهیز از لهو و لعب	فضاهای تفریحی و سرگرمی نباید در کانون شهر قرار گیرند و همه زندگی را جهت دهی کنند. بلکه باید کم تر در مسیر رفت و آمد و عمومی و دید همیشگی باشند.
	نکته: دیدگاه برداشت شده قابلیت اجرایی دارد. اما اتفاقاً می تواند باعث عدم امنیت فضاهای تفریحی شود. چون در مسیرهای رفت و آمد و دید همیشگی نیستند. لذا انطباق آن با زمانه و شرایط واقعی قابل تشکیک است.	صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۸	... و ذکرهم بایام الله ... (ابراهیم / ۵)	تعظیم شعائر الهی	ضرورت استفاده از نمادها و یادمان‌های مذهبی در محله و شهر
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۹	... تاملون بالمعروف و تنهون عن المنکر... (آل عمران / ۱۱۰)	- امر به معروف و نهی از منکر - تاکید دیدگاه‌های غربی	لزوم نظارت عمومی بر فضاهای شهری در راستای کاهش جرائم
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۰	- تاکید قرآن بر باقیات الصالحات	سنت وقف	توجه به شیوه‌های پایدار در تأمین نیازمندی‌های اجتماعی
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۱	حدیث: لا تعرب بعدالهجره	پرهیز از بادیه نشینی	عدم بازگشت به محیط‌های بدوی و غیردینی
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۲	حدیث: تا چهل خانه همسایه به شمار می آیند.	محدوده همسایگان	مهم بودن بُعد زندگی اجتماعی مسلمانان
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۳	... و من يعظم شعائر الله... (حج / ۳۲)	بزرگداشت نمادها و نشانه‌های خداوند	- مساجد در شهر از مهم ترین مصادیق شعائر الله اند. - اهمیت معیار شدن مسجد برای طراحی سایر ابنیه یک محله و شهر
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۴	حدیث: بدترین جاهای زمین بازارهاست ...	بدترین جایگاه‌های نشستن (وقت گذرانی)	بازارها و مراکز تجاری باید جنبه کاربردی داشته باشند، و بازار گردی و تفریح و وقت گذرانی در بازار با ارزش‌های اسلامی سازگار نیست.
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۵	- حدیث: الله الله فی جيرانکم - حدیث: حق همسایه آن است که بنای ...	حقوق همسایگی	در شهرسازی اسلامی باید به حقوق همسایگان احترام گذاشته شود.
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۶	- ابنون بكل ربع آیه ... (شعراء / ۱۲۸) - و تتخذون مصانع لعلکم ... (شعراء / ۱۲۹) - حدیث: کسی که لباس عالی بپوشد ... - حدیث: هنگامی که مرد خانه‌ای بالاتر از هشت ...	پرهیز از تکبر	نهی از تکبر و روزی به وسیله ساخت و سازها
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓
۱۷	- حدیث: هر که در دنیا لباسی شهرت آور ... - حدیث: تا چهلمین خانه از منازل شما ...	وحدت و همبستگی	عدم ظهور اختلاف طبقاتی در مجموعه واحدهای مسکونی
		صحت	همه‌انگهی
		موضوعیت	ارتباط
		عمومیت	✓
		✓	✓

جدول شماره ۲: سنجش گزاره‌های برداشت شده از مقاله شماره دو

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده
۱	... واعتصمو بحبل الله جميعا و...	روابط دوستانه با دیگران	اسلام با فردگرایی و هرگونه حرکتی که موجب آسیب و خلل در روابط اجتماعی صحیح است، مخالف است.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✓ ✓
۲	و عباد الرحمن الذين يمشون... (آل عمران/ ۱۰۳)	تواضع و بزرگواری بندگان خداوند	لزوم وجود تواضع در نحوه طراحی کالبد محله‌های شهر
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✓ ✓
۳	... بلده طيبه و رب غفور (سبأ/ ۱۵) - والبلد الطيب يخرج نباته... (اعراف/ ۵۸) - تفسير الميزان	- سرزمین طیب و پاکیزه قوم سبا - ذات سرزمین طیب و سرزمین خبیث	طیب بودن (مادی و معنوی) یکی از ویژگی‌های شهر اسلامی است.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۴	... رب اجعل هذا البلد امانا (ابراهيم/ ۳۵)	درخواست حضرت ابراهیم برای امن کردن سرزمین مکه	امن بودن یکی از ویژگی‌های شهر اسلامی است.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۵	- حدیث: حریم المسجد اربعون ذراعا و... - حدیث: صله الرحم و حسن الخلق... - حدیث: حد الجوار اربعون دارا... - حدیث: حسن الدیار یعمر البلاد... - حدیث: ان لدار شرفها و شرفها الساحة...	- همسایه‌های مسجد - اهمیت همسایه داری و روابط - همسایگی	- اهمیت مفهوم محله‌سازی در شهرسازی اسلامی - پیشنهاد محله‌هایی با حدود جمعیتی ۴۰۰۰ نفر و شعاع ۴۰۰ تا ۵۰۰ متر به مرکزیت مسجد
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓

جدول شماره ۳: سنجش گزاره‌های برداشت شده از مقاله شماره سه

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده
۱	- تعدد وجود واژه‌های بلد، مدینه، دار و قریه در قرآن - لیسند فیها و یهلک الحرث و النسل... (بقره/ ۲۰۵)	تبهکاری انسان‌های کافر در زمین	- در الگوی میانی دینی اسلام، کلمه شهر از قوانین مدون شریعت اخذ شده است. - ضرورت طراحی و مقررات شهرسازی (ساخت محیط) در جهت تحقق و تقویت اصول اجتماعی اسلام
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۲	لا اقسام بهذا البلد (بلد/ ۱)	قسم الهی به مکه	- شهر مکه به عنوان الگوی شهر اسلامی - قرار گرفتن شهر در جایگاه بسیار بلند از منظر اسلام
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده		
۳	- حدیث: انما امرت ان اعبد رب ... - قال اجعلنی علی خزائن ... (یوسف/۵۵) - و هذا البلد الامین (تین/۳) - لا اقسام بهذا البلد (بلد/۱)	- رسالت پیامبر - امنیت مکه - داستان یوسف	مدیریت شهری یکی از ضروری ترین نیازهای شهر اسلامی است.		
نکته: به نظر می رسد که بدون توجه به آیات ذکر شده نیز می توان به برداشت صورت گرفته دست یافت. زیرا این امر بدیهی است. از این رو شاید برداشت صورت گرفته موضوعیتی نداشته باشد.					
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✓	✓	✓

جدول شماره ۴: سنجش گزاره های برداشت شده از مقاله شماره چهار

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده		
۱	... واجعلو بیوتکم قبله و اقیمو الصلوه ... (یونس/۸۷)	دستور خداوند به حضرت موسی در مورد خانه سازی و آرایش فضایی و جهت گیری شهری	- علم شهرسازی نیز علمی الهی محسوب می شود. - منطقه مسکونی مومنان باید از کفار جدا باشد. - جهت قبله نباید در شهرسازی اسلامی فراموش شود. - سکونتگاه به صورتی طراحی شود که انجام مراسم مذهبی و اقامه نماز در آن عملی باشد. - خانه های مقابل یکدیگر از نظر تمرکز، حفاظت، نظارت و انس با هم مناسب ترند.		
نکته: به نظر می رسد که دیدگاه اول باید مقید باشد. چون هر نوع علمی نمی تواند الهی باشد از جمله شهرسازی. زمانی که بر مبنای فلسفه توحیدی قرار داشته باشد علم الهی محسوب می شود. - دیدگاه آخر با توجه به شرایط زمانی و سایر اصول می تواند نقض شود و بنابراین به صورت مقید می توان چنین برداشتی را داشت.					
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✗	✓	✓
۲	... فاوو الی الکهف ینشر لکم ... (کهف/۱۶)	داستان کناره گیری اصحاب کهف از قوم خود	ترجیح داشتن سکونت با سختی در فضایی قدسی بر سکونت در فضای غیر قدسی		
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✓	✓	✓
۳	- هو انشاکم من الارض واستعمرکم فیها... (هود/۶۱) - واذا تولی سعی فی الارض لیفسد... (بقره/۲۰۵)	- مأموریت اصلی جامعه بشری - عمران زمین	لزوم ارتقای مشارکت مردمی در آبادانی شهر		
نکته: دیدگاه برداشت شده بسیار مطلوب است اما به نظر می رسد که موضوعیتی با آیه ندارد.					
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✗	✓	✓	✓
۴	... و ذکرهم بایام الله ... (ابراهیم/۵)	دستور الهی به حضرت موسی برای یادآوری کردن ایام الله	توجه به شعائر در فضاهای شهری		
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✓	✓	✓
۵	- ... ولا تمسکوهن ضراراً لتعتدوا... (بقره/۲۳۱) - ... لا تضار والده بولدھا ... (بقره/۲۳۳) - ... و ان تبدوا ما فی انفسکم ... (بقره/۲۸۴) - ... غیر مضار وصیه من الله ... (نساء/۱۲) - قاعده لا ضرر	نهی آسیب رسانی به دیگران	لزوم هماهنگی طراحی و برنامه ریزی شهری با قاعده لا ضرر		
نکته: دیدگاه برداشت شده کاملاً با حدیث ذکر شده منطبق است. اما مفاهیم آیات استفاده شده ناظر بر موضوعات دیگری هستند که بعد می رسد که ارتباط چندانی با دیدگاه برداشت شده داشته باشند.					
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✓	✗	✓
۶	- حدیث: برای زن سزاوار نیست که ...	نحوه عبور زنان در راه ها	توجه به اصل عفاف در طراحی فضاهای شهری		
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✓	✓	✓
۷	- ... قل یا اهل الکتاب تعالو ... (آل عمران/۶۴) - ... و طعام الذین اتوا الکتاب ... (مائده/۵) - اشاره به سنت پیامبر در رفتار با اهل کتاب	نحوه تعامل با اهل کتاب	زندگی مسالمت آمیز اهل کتاب با مسلمین در شهر		
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✓	✓	✓
۸	- ... الذین اتوا الکتاب حتی یعطوا الجزیه ... (توبه/۲۹) - ... ما کان المشرکین ان یعمرو المساجد... (توبه/۱۷) - ... انما المشرکون نجس ... (توبه/۲۸) - ... لا تتخذو منهم ولیا و لا نصیرا (نساء/۸۹)	نحوه تعامل با مشرکین	پرهیز از اختلاط مشرکین و مسلمین در شهر		
نکته: آیات اشاره شده از یک سو ناظر بر رفتار فردی هستند و نه یک حکم اجتماعی و از سوی دیگر این حکم مقید است و می تواند برای حفظ اصول نقض شود.					
	صحت	موضوعیت	عمومیت	ارتباط	هماهنگی
	✓	✓	✓	✗	✓

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده	
۹	حدیث: خدا را، خدا را درباره همسایگانتان ... -تفسیر فقها از آیات ۱۰ و ۱۱ سوره دخان - حدیث: از ما نیست کسی که همسایه او از شر او ایمن نباشد. - حدیث: از نشانه‌های حسن همسایگی ...	اهمیت همسایگان	لزوم توجه به حقوق همسایگی	
			صحت	موضوعیت
۱۰	... لاتدخلوا بیوتا غیر بیوتکم حتی تستانسوا ... (نور/ ۲۷)	حفظ حریم خصوص	حفظ حریم در طرح واحدهای مسکونی	
			صحت	موضوعیت
۱۱	حدیث: همسایه داری شهرها را آباد می کند.	اهمیت همسایه داری	بستر سازی برای توسعه پیش تر واحدهای همسایگی	
			صحت	موضوعیت

جدول شماره ۵: سنجش گزاره‌های برداشت شده از مقاله شماره پنج

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده	
۱	... لتتخذن علیهم مسجدا (کهف/ ۲۱)	مقبره اصحاب کهف	اهمیت مسجد به عنوان یکی از اجزای ساختار شهر اسلامی	
			صحت	موضوعیت
۲	- ان اول بیت وضع لناس ... (آل عمران/ ۹۶) - فی بیوت اذن ان ترفع ... (نور/ ۳۶)	خانه‌های الهی	بیت مکان رشد گرایش هویت جویی انسان در رابطه با خداست.	
			صحت	موضوعیت
۳	لیاکلون الطعام و یمشون فی الاسواق ... (فرقان/ ۲۰)	انسان بودن پیامبران	سوق یا بازار مکان گرایش بقاجویی مادی بشر است.	
			صحت	موضوعیت
۴	- حدیث: از نشستن در گذرگاه های عمومی و بازار پرهیز کن ... - حدیث: بدترین مکانهای زمین ... - حدیث: محلهای خرید و فروش ...	حضور شیطان در مکان‌های خرید و فروش	بازار در شهرسازی اسلامی باید محلی عبور و گذر باشد تا سکون و توقف.	
			صحت	موضوعیت

جدول شماره ۶: سنجش گزاره‌های برداشت شده از مقاله شماره شش

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده	
۱	... قد علم کل صلاته و تسبیحه ... (نور/ ۴۱) ... یسبح له ما فی السماوات ... (حشر/ ۲۴)	تسبیح الهی	لزوم القای تسبیح خداوند به مردم از طریق فضاهای شهری	
			صحت	موضوعیت
۲	- ... فان الذکر ی نفع المومنین (ذاریات/ ۵۵) - ... الا بذکر الله تطمئن القلوب (رعد/ ۲۸) - و هذا ذکر مبارک ... (انبیاء/ ۵)	ذکر الهی	لزوم مذکر بودن عناصر و فضاهای شهری نسبت به خداوند	
			صحت	موضوعیت
۳	- ... ان اکرمکم عندالله اتقاکم (حجرات/ ۱۳) - ذلک الکتاب لا ریب فیه هدی للمتقین (بقره/ ۲) - و لو ان اهل القرامن و اتقوا ... (اعراف/ ۹۶)	تقوا	لزوم به کار بستن تعالیم اسلامی برای تقلیل زمینه بروز گناه در مجتمع‌های انسانی	
			صحت	موضوعیت

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده
۴	- ما تری فی خلق الرحمن من تفاوت (ملک/ ۳) - ثم ارجع البصر ... (ملک/ ۴) - دیدگاه بور کهارت	وحدت در خلقت الهی	شهر اسلامی باید نمایشگر مراتب و درجات وحدت باشد.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✓ ✓
۵	- رب بما اغویتنی لازین ... (حجر/ ۳۹) - قل من حرم زینه الله ... (اعراف/ ۳۱) - تفسیر المیزان	زینت	لزوم به نمایش در آوردن زیبایی حقیقی و الهی و حذف زشتی‌ها از کلیت و نمای شهر از سوی شهرسازان
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
نکته: دیدگاه برداشت شده فقط با آیه دوم ارتباط موضوعی دارد.			
۶	- تفسیر المیزان از آیه ۵۵ سوره نور - و هذا البلد الامین (تین/ ۸)	امنیت	اهمیت امنیت برای شهر اسلامی
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
نکته: می‌توان گفت که دیدگاه برداشت شده بدون وجود آیات نیز قابل برداشت بود و بنابراین شاید موضوعیت و روایی چنین برداشتی وجود نداشته است.			
۷	- ... قوامین لله شهدا بالقسط ... (مائده/ ۸) - قل امر ربی بالقسط ... (اعراف/ ۲۹)	قسط و عدالت	- نفی ایجاد قطب‌های شهری بر مبنای ثروت و درآمد و معیارهای مادی - توزیع عادلانه امکانات شهری - ارتباط منطقی و مناسب عناصر و فضاهای شهری با هم
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
نکته: گویا دیدگاه دوم و سوم بدون وجود آیات نیز قابل برداشت بود و بنابراین احتمالا موضوعیت چنین برداشتی وجود نداشته است. همان گونه که این دیدگاه‌ها برای غیرمسلمانان نیز مهم است.			
۸	- و خلق کل شی فقدره تقدیرا (فرقان/ ۲) - ... الا بقدر معلوم (حجر/ ۲۱) - ... لکل شی قدرا (طلاق/ ۳)	تبادل و اندازه	لزوم رعایت تناسب‌های مختلف در عملکرد، شکل‌ها، ارزش‌ها و ابعاد شهری
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
مشابه قسمت قبل			
۹	حدیث: خدواند حدود اشیاء را هنگام آفریدن ...	حد و حدود	مناسب نبودن اختلاط عملکردها و بی حد و مرز بودن فضاهای شهری
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
نکته: شاید با توجه به سایر ملاحظات شهرسازی و هم چنین دیدگاه‌های جدید، مناسب نبودن اختلاط عملکردی می‌تواند در این دیدگاه زیر سوال برود.			
۱۰	... من کل شی موزون (حجر/ ۱۹)	توازن	لزوم تناسب متقابل عناصر و عملکردها در شهر
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
دیدگاه برداشت شده بدون وجود آیات و از طریق تجربه بشری و عقل نیز قابل برداشت بود و بنابراین موضوعیت چنین برداشتی از آیه استفاده شده، وجود نداشته است.			
۱۱	- الله نورالسموات و الارض ... (نور/ ۳۵) - قد جائکم من الله نور ... (مائده/ ۱۵) - ... والنور الذی انزلنا ... (تغابن/ ۸) - ... یخرجهم من الظلمات الی النور (بقره/ ۲۵۷) - و لا لظلمات و لا لنور (فاطر/ ۲۰)	نور الهی	- لزوم بهره کافی فضاهای شهری از نور - لزوم متوجه ساختن مردم در فضاهای شهری به سمت نور
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
مشابه قسمت قبل			
۱۲	- ... و ارسلنا الریاح لواقع (حجر/ ۲۲) - ... ارسل الریاح بشری (فرقان/ ۴۸) - و ارسلنا علیهم الریح العقیم (ذاریات/ ۴۱)	نقش باد در بارور کردن گیاهان	- لزوم توجه به جهت‌های وزش باد در ساخت و توسعه شهرها - لزوم تنظیم جهت‌گیری و ارتفاع ساختمان‌ها و تناسب فضاهای باز و ساخته شده با باد
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
مشابه قسمت قبل			
۱۳	- و جعلنا من الماء کل شی حیا (انبیاء/ ۳۰) - ... جنات تجری من تحتها الانهار (بقره/ ۲۵) - ... فاحیا به الارض بعد موتها (جاثیه/ ۵) - ... و انزلنا من السماء ماء طهورا (فرقان/ ۴۸) - ... انزل من السماء ماء (انعام/ ۹۹) - ... من السماء ماء فاسقینا کموه (حجر/ ۲۲)	نقش و اهمیت آب	لزوم برقرار ساختن تماس شهروندان با آب در فضاهای شهری
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
نکته: این دیدگاه بیش‌تر از طریق یک مبنای روان‌شناختی قابل اثبات است و گزاره‌های استفاده شده جنبه اثباتی نسبت به این دیدگاه ندارند. بنابراین ارتباط نزدیکی میان این دیدگاه و آیات برقرار نیست.			

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده
۱۴	... واعتصموا بحبل الله جميعا (آل عمران/ ۱۰۳) ... و یامرون بالمعروف و ینهون عن المنکر ... (آل عمران/ ۱۰۵) ... و تعاونوا علی البر و التقوی (مائده/ ۲) ... و لا تتبعوا السبل فتفرق ... (انعام/ ۱۵۳) ... انما المومنون اخوه ... (انبیاء/ ۹۲)	لزوم وحدت و همکاری مسلمانان	لزوم ارتباط عناصر شهری و سازمان فضایی شهر به صورتی که منجر به افزایش تماس های مناسب اجتماعی و وحدت شود.
	نکته: به نظر می رسد که دیدگاه برداشت شده با آیه اول همخوانی و موضوعیت دارد. اما آیات دیگر موضوعیتی با دیدگاه برداشت شده ندارند. یعنی این دیدگاه از طریق سایر منابع دینی، بهتر قابل درک است تا این آیات.	صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✗	✓
۱۵	... ولا تجسسوا و لا یغتب ... (حجرات/ ۱۲) ... لا تدخلوا بیوت غیر بیوتکم ... (نور/ ۲۷) ... قل للمؤمنین یغضوا من ابصارهم ... (نور/ ۳۰) ... و الجار ذی القربی ... (نساء/ ۳۳) ... تفسیر المیزان از آیه ۳۳ سوره نور ... حدیث: حدود همسایگی تا چهل ذراع ...	اخلاق همسایگی	- کاهش امکان مشرف بودن منازل به هم - تلاش برای کاهش مزاحمت های صوتی و تجسس از همسایه ها
		صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✓	✓
		✓	✓
۱۶	... تسألون به و الارحام ... (نساء/ ۱) ... بالوالدین احسانا و بذی القربی ... (نساء/ ۳۶) ... و یقطعون ما امر الله به ان یوصل ... (رعد/ ۲۵)	اهمیت صله رحم	- توجه به محله بندی مناسب شهر - ایجاد و تسهیل دسترسی به مکان های مجتمع برای تماس بین نزدیکان
	نکته: دیدگاه های استخراج شده مفید است و می تواند با توجه به سایر شرایط و مصالح نقص شود. از سویی دیدگاه دوم از لحاظ مفهومی درست است اما به نظر نمی رسد که شرایط موجود اجتماعی آن را بپذیرد.	صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✗	✓
۱۷	... هو انشاکم من الارض و استعمرکم فیها ... (هود/ ۶۱)	خلقت خداوند	- شهرسازی در راستای تکامل و تعالی انسان باشد. - توسعه شهرها باید صبغه ای از اصلاح و آبادی داشته باشد.
	نکته: دیدگاه های ارائه شده صحیح است اما بعید است که با آیات استفاده شده قرابت و ارتباط موضوعی چندانی داشته باشد.	صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✓	✓
۱۸	... یعرفون کلابسیماهم (اعراف/ ۴۶) ... و یعرف المجرمون بسیماهم ... (رحمن/ ۴۱)	سیمای مومنان و کافران در قیامت	لزوم متمایز بودن سیمای شهرهای مسلمانان از غیر مسلمانان برای احراز هویت
	نکته: دیدگاه های ارائه شده صحیح است اما شاید موضوعیتی برای استفاده از آیات اشاره شده به منظور اثبات این دیدگاه وجود نداشته باشد.	صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✓	✓
۱۹	... او لم یسیرو فی الارض ... (روم/ ۹)	عبرت گیری	- توجه به تداوم تاریخی شهرها - لزوم جاری ساختن تاریخ در متن شهر به جای نمایش آن در موزه ها
		صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✓	✓
۲۰	... و الذین هم عن اللغو معرضون (مومنون/ ۳)	پرهیز از لغو و بطلت	لزوم موثر بودن هر عنصر و فضای شهری در راستای تعالی انسانی به جای متضاد بودن یا خنثی بودن نسبت با آن
		صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✓	✓
۲۱	... ای و استکبر و کان من الکافرین (بقره/ ۳۴) ... لا یحب کل مختال فخور (لقمان/ ۱۸)	اجتناب از تفاخر و تفرعن	پرهیز از طراحی شهر برای خودنمایی و فخرفروشی و فردگرایی ساکنین
	نکته: آیه اول ارتباط موضوعی نزدیکی با دیدگاه برداشت شده ندارد.	صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✗	✓
۲۲	ولا تفسدوا فی الارض ... (اعراف/ ۵۶)	اجتناب از فساد در زمین	- اجتناب از آلوده سازی مادی و معنوی به وسیله اقدامات شهرسازی - پرهیز از دامن زدن اقدامات شهرسازی به بطلت و اسراف
		صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✓	✓
۲۳	... و لا تسرفوا انه لا یحب المسرفین (انعام/ ۴۱) ... ان المسرفین هم من اصحاب النار (مومن/ ۴۳) ... لا تطیعوا امر المسرفین (شعرا/ ۱۵۱) ... الذین یفسدون فی الارض ... (شعراء/ ۱۵۲) ... و انه لمن المسرفین (یونس/ ۸۳)	نکوهش اسراف	- پرهیز از ابنیه چشم پرکن - پرهیز از ایجاد ابنیه بی استفاده و یا کم استفاده
		صحت	موضوعیت
		عمومیت	ارتباط
		صحت	همانگی
		✓	✓
		✓	✓

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده
۲۴	... ان اول بیت وضع لناس للذی ... (آل عمران/ ۹۶)	اهمیت خانه کعبه	اولین ساختمانی که در شهر احداث می شود باید مسجد باشد.
			نکته: به نظر می رسد که دیدگاه برداشت شده با آیه استفاده شده ارتباط موضوعی چندانی ندارد. یعنی آیه بیانگر مرحله ای در خلقت الهی است و نمی توان از هر امر خداوند یک موضوع مابیه ازای شهرسازی جستجو کرد.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۲۵	فی بیوت اذن الله ان ترفع ... (نور/ ۳۶)	اجازه الهی برای بزرگداشت اماکن مقدس	- اهمیت دادن به ارتفاع مسجد - روا بودن تسلط روانی و فیزیکی کالبد مسجد بر سایر ساختمان ها
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۲۶	... والله جعل لکم من بیوتکم سکنا (نحل/ ۸۰)	مسکن	- حساس بودن امر مکانیابی مسکن در شهر - مکان یابی مناسب مسکن با توجه به همجواری ها و آلاینده ها
			نکته: به نظر می رسد که آیه استفاده شده بیش تر اشاره به یک نعمت الهی دارد و قصد بیان شرایط و الزامات مسکن را ندارد. هم چنین، دیدگاه های ادعا شده بدون ارجاع به قرآن حتی برای غیرمسلمانان نیز مسلم است.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۲۷	و تری الشمس اذا طلعت تزاور ... (کهف/ ۱۷)	توصیف شرایط اصحاب کهف در غار	لزوم جهت گیری مناسب ساختمان برای نورگیری
			نکته: شاید بتوان موضوعیت برداشت یک دیدگاه شهرسازی را از آیات مبنا قرار گرفته، زیر سوال برد.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۲۸	... لونها تسر الناظرین (بقره/ ۶۹) - صبغه الله و من احسن من الله صبغه ... (بقره/ ۱۳۸)	رنگ	استفاده از رنگ در طراحی ها برای یادآوری ارزش های الهی
			نکته: موضوعیت و روایی برای برداشت یک دیدگاه شهرسازی از آیه اول بعید به نظر می رسد. بالعکس، چنین موضوعیتی برای برداشت یک دیدگاه روانشناسی از این آیه وجود دارد.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓

جداول شماره ۷: سنجش گزاره های برداشت شده از مقاله شماره هفت

شماره	گزاره استفاده شده	حوزه موضوعی گزاره دینی	دیدگاه شهرسازی برداشت شده
۱	- دستور پیامبر بر عدم مکث، نشستن و خیره شدن در معابر - نقد دیدگاه های پرسه زنی غربی	حضور در فضای شهری	تقدم گذر و عبور نسبت به ماندن در فضا
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✓ ✓
۲	- توصیف بازارهای سنتی ایران - توصیه پیامبر درباره مرد مسلمان که ماندن مرد در بیرون خانه را دور از مروت دانسته - احادیث مربوط به حرمت خانه در شب از نظر اسلام	اوقات و ساعات حضور در فضای شهری	تقدم حضور روزانه نسبت به حضور شبانه
			نکته: به نظر می رسد که این دیدگاه صحیح است اما توصیف بازارهای سنتی ایران نسبت به این دیدگاه حالت مصداقی دارد و نه دلیلی بر اثبات این دیدگاه. در نتیجه، شاید بتوان گفت که مبنا قرار دادن شرایط گذشته و برداشت یک دیدگاه شهرسازی برای زمان و مکان امروزی، مقید و بنابراین قابل نقض است.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✗ ✓ ✓
۳	- در هم آمیختن خاطرات و وقایع با مکان در فضای شهرهای اسلامی گذشته - نقد غلبه بعد خاطره های فردی در فضای شهر غربی	اهمیت خاطره های جمعی در فضای شهری ایرانی-اسلامی	تقدم خاطره ها و رویدادهای اجتماعی نسبت به رویدادهای فردی در فضا
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✓ ✓
۴	... وجعلناکم شعوبا و قبائل لتعارفوا .. (حجرات/ ۱۳)	تنوع گروه ها و انسان ها	تقدم عدالت اجتماعی بر منافع فردی در فضای شهری
			نکته: میان دیدگاه برداشت شده و گزاره استفاده شده ارتباط موضوعی چندانی قابل تصور نیست.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✓ ✗ ✓
۵	- وصیت پیامبر به حضرت علی (ع) - اسناد به شهید مطهری و آیت الله جوادی آملی	- معافیت زنان از تامین معاش - پرهیز از واداشتن زنان به کارهای سخت	تقدم تعاملات مردان نسبت به زنان در فضای شهری
			نکته: دیدگاه صحیح است اما تحقق آن با توجه به شرایط زمانه دشوار است.
			صحت موضوعیت عمومیت ارتباط هماهنگی ✓ ✓ ✗ ✓ ✓

یافته‌ها و تحلیل نهایی

در مجموع هفت مقاله (که در کل شامل ۷۳ برداشت بودند)، تنها یک سوم دیدگاه‌های برداشت شده، کاملاً با مجموعه معیارها پژوهش (صحت، موضوعیت، عمومیت، ارتباط و هماهنگی) همخوانی داشته‌اند و دو سوم موارد بررسی شده با چهار معیار همخوان بوده‌اند. مبنای برداشت‌های صورت گرفته در مقاله‌ها، قابل دسته‌بندی در پنج بخش است: آیات قرآنی، سنت (احادیث و روایات)، دیدگاه‌های غربی، کتب تفسیری (تألیفات عالمان دینی که عمدتاً تفسیر قرآن بوده است) و تجارب تاریخی (شکل شماره ۲). پرکاربردترین منابع برای برداشت‌های صورت گرفته، به ترتیب قرآن و سنت است. این می‌تواند نشانی باشد از این که پژوهشگران به اهمیت این دو مؤلفه در پژوهش شهرسازی اسلامی آگاه هستند و در حقیقت بیش‌تر به صورت مستقیم و بی‌واسطه به منابع دست اول دینی رجوع کرده‌اند. اگرچه قرآن و سنت برای همه مسلمانان ارائه شده است و استفاده عمومی از آنها، هم حق پژوهشگران است و هم می‌تواند راه‌گشای خوبی برای آنها باشد، اما لازم است به صورتی روش‌مند، با توجه به جایگاه، هدف و زمان استفاده از آنها مورد استفاده قرار گیرند. باید دانست که سایر منابع دینی مانند عقل و اجماع نیز می‌توانند به عنوان مبنایی برای برداشت‌های شهرسازی قرار گیرند و لازم نیست که تلاش گردد تا برای اثبات یک دیدگاه شهرسازی، حتماً ما به ارزیابی قرآنی و روایی برای آن یافت.

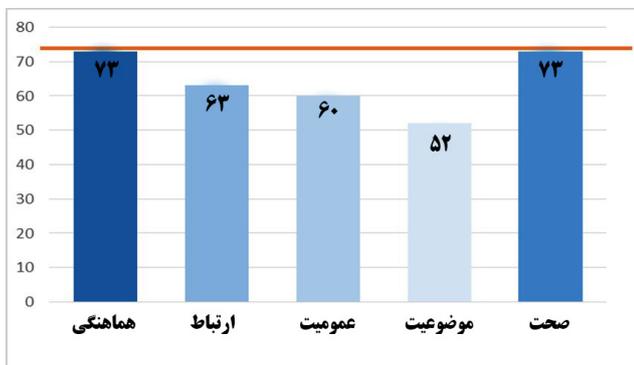
هم‌چنین سهم پایین استفاده از منابع غربی در برداشت‌های ارزیابی شده، نشانگر این است که رویکرد این پژوهشگران، اصیل و متکی بر منابع درونی است تا یک رویکرد غرب‌زده که بخواهد فقط پوسته‌ای از شهرسازی اسلامی را بر تن کند. رویکرد پژوهشگران در انتخاب منابع دینی متفاوت است؛ مثلاً برخی صرفاً از قرآن یا سنت استفاده کرده‌اند و برخی نیز از ترکیب آنها با منابع دیگر بهره برده‌اند. آنچه مسلم است این است که «رویکرد ترکیبی» کم‌تر به کار رفته است. این رفتار از لحاظ معیارهای نظام پژوهش شهرسازی اسلامی، خنثی است و نمی‌توان به صورت کلی در مورد آن قضاوت کرد.

نمودار شماره ۱: منابع مورد استفاده در دیدگاه‌های برداشت شده

بررسی همه جداول پیشین نشانگر این است که، در همه موارد از گزاره‌های دینی صحیحی استفاده شده است و آن گزاره‌ها با اصول اسلامی هماهنگی دارند؛ یعنی منطبق با معیار صحت و

معیار هماهنگی هستند. این امر بیانگر «واقف بودن پژوهشگران به «روح اسلام» و «داشتن یک نگاه جامع در استفاده از منابع» است. درباره سایر معیارها نیز، مهم‌ترین نقاط اشتراک به ترتیب عبارتند از: «ارتباط موضوعی»، «هماهنگی با زمان و مکان» و «موضوعیت داشتن برداشت».

نمودار شماره ۲: وضعیت گزاره‌های برداشت شده از لحاظ همخوانی با معیارها

محاسبات نشان می‌دهد که ۷۱ درصد (۵۲ مورد) از برداشت‌های ارائه شده در مقاله‌های پژوهشگران، دارای موضوعیت بوده است؛ یعنی با توجه به معیارهای این پژوهش، لزومی برای برداشت یک نقد شهرسازی از گزاره‌های استفاده شده وجود داشته است. در حالی که ضرورت و لزومی در برداشت شهرسازانه از ۲۹ درصد (۲۱ مورد) گزاره‌ها وجود ندارد. این میزان هرچند خیلی محدود است، اما می‌تواند نتیجه یک مشکل بزرگتر باشد؛ یعنی تلاش برای استخراج همه اصول و فروع شهرسازی اسلامی از قرآن و سنت و نادیده گرفتن سایر منابع دین و نیز می‌تواند بیانگر یک ضعف نیز باشد، یعنی عدم خلاقیت در فرایند اجتهاد شهرسازی از گزاره‌های دینی. هم‌چنین ۹۰ درصد (۶۶ مورد) برداشت‌های صورت گرفته با زمان و مکان هماهنگ و به عبارتی عمومی هستند. در حالی که به نظر می‌رسد تنها ۱۰ درصد (۷ مورد) دیدگاه‌های برداشت شده مقید به شرایط زمانی، مکانی و اجتماعی خاص هستند و با توجه به تابعیت احکام از زمان و نیازمندی‌ها، احتمال نقض آنها وجود دارد. در این حالت، می‌توان گفت که منشأ این اشکال در آیات و روایات نیست بلکه در محل مبنا قرار دادن آنها است.

واژه‌های قرآنی استفاده شده در برداشت‌ها، در ۹۸ درصد (۷۲ مورد) با توجه به بستر آیات مورد استفاده قرار گرفته‌اند. فقط در ۲ درصد (۱ مورد) پژوهشگر تلاش نموده تا با مبنا قرار دادن چند «واژه» از قرآن (خارج از بستر و مقصود آیه) برداشت کند. در این حالت می‌توان این استدلال را مطرح کرد که تواتر آیات و روایات در بردارنده یک واژه نمی‌تواند دلیل کاملی برای برداشت اصول شهرسازی اسلامی از آن باشد. زیرا محکم و متشابه بودن آیات و روایات و هم‌چنین بستر هر واژه باید ملاک اصلی قرار گیرد. شاید بتوان گفت که در برداشت شهرسازی از آیات و روایات،

از هر منبع، زمان رجوع به آنها و نحوه اولویت‌دهی به آنها را طبق مناسبات مشخص و نظام‌مند انجام دهد.

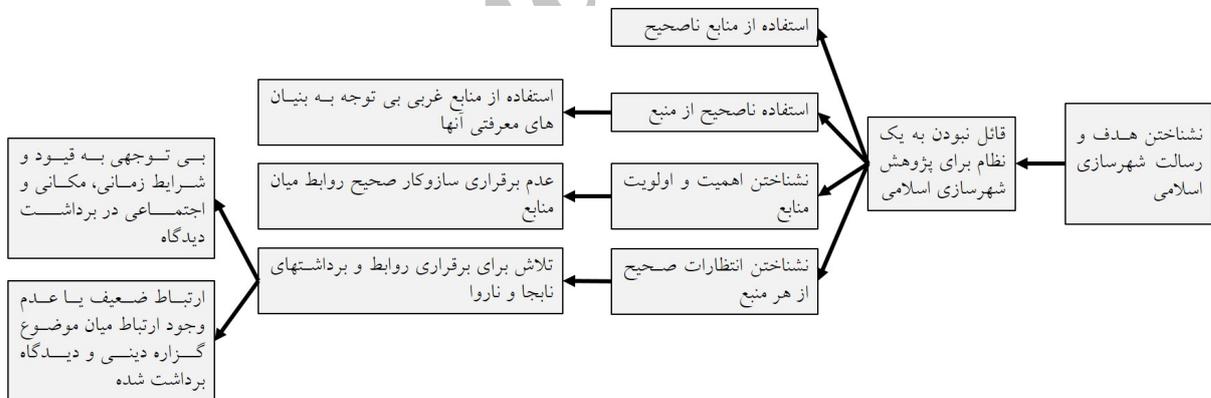
سنجش دیدگاه‌های شهرسازی برداشت شده در مقاله‌های منتخب، حاکی از این است که آنها فاصله و تفاوت چندانی با پنج شاخص مستخرج از نظام پیشنهاد شده ندارند؛ به خصوص در زمینه نوع منابع و هماهنگی با اصول اسلامی. تفاوت‌های شناسایی شده در زمینه معیارهای دیگر، اگرچه محدود است، اما می‌توان این نکته را از آنها کشف کرد که اشتباه و یا سهو در زمینه استفاده از منابع و برداشت از معرفت دینی می‌تواند به صورتی زنجیروار رخ دهد. به طوری که هر سهو و لغزش در هر زمینه می‌تواند به خطای ثانویه منجر شود.

به کارگیری نظام ارائه شده در این پژوهش، نه تنها خطر این رابطه را کاهش می‌دهد، بلکه با پیشگیری از هر لغزش، این رابطه را به صورت معکوس و برای حرکت به سمت رسالت شهرسازی اسلامی استفاده می‌کند (نمودار شماره ۳). یعنی این نظام به پژوهشگر کمک می‌کند تا در هر مرحله لغزش‌های کم‌تری داشته باشد. بالتبع به خاطر وجود خاصیت زنجیره‌ای در وقوع لغزش‌ها، لغزش کم‌تر در هر مرحله به معنای لغزش کم‌تری در مراحل بعدی است. در انتها می‌توان پیشنهاد داد که نظام ارائه شده، می‌تواند در سایر پژوهش‌های اسلامی، بالخصوص معماری اسلامی، با جرح و تعدیل به کار رود.

برداشت «مفهومی» که ناظر بر دید جامع‌نگر و منسجم است صحیح‌تر باشد تا برداشت واژه‌ای که ناظر بر دید جزئی‌نگر و بخشی است؛ مثلاً به جای برداشت جداگانه از واژه بلد، مدینه و قریه در آیات و روایات، مفهوم سکونت‌گاه مورد برداشت قرار گیرد و هرکدام از واژه‌های یاد شده در سلسله‌ای از واژه‌ها تفسیر و تعبیر شوند. از نحوه استدلال برخی پژوهشگران بر می‌آید که کوشیده‌اند تا مستقیماً مجموعه‌ای از فروع شهرسازی اسلامی را از آیات و روایات (چه محکم و چه متشابه) برداشت نمایند. این تلاش اگرچه ارزشمند و قابل تقدیر است اما با توجه به روابط میان مؤلفه‌های اصلی نظام پژوهش شهرسازی اسلامی که در قبل توضیح آن ارائه شد، می‌توان مدعی شد که اصلاً موضوعیتی برای این کار وجود نداشته است. زیرا فروع شهرسازی که از بطن اصول شهرسازی اسلامی برداشت می‌شود، به صورت غیرمستقیم تحت کنترل اصول دینی قرار می‌گیرند.

نتیجه‌گیری

در این پژوهش تلاش شد تا با پیشنهاد «یک» نظام پژوهش، به پژوهشگران در شناسایی ابزار درست و درست به کار بردن ابزار کمک نماید. نوآوری این پژوهش دقیقاً در ارائه این نظام بود. به طوری که بر مبنای آن تأکید شد که شناخت منابع دینی صرفاً برای پژوهش در حوزه شهرسازی اسلامی کافی نیست. بلکه لازم است پژوهشگر، در گزینش یا عدم گزینش هر منبع، انتظار خود

نمودار شماره ۳: روشی نظام‌مند برای استفاده از منابع در جهت حرکت به سوی شهرسازی اسلامی

- ۵- البته این نظام قابل استفاده برای سنجش پژوهش‌های مستشرقین و اهل سنت نیست. زیرا عناصر و ساز و کار میان عناصر در نظام معرفت دینی این دو گروه با نظام معرفت دینی به کار رفته در این پژوهش که با مکتب تشیع سازگار است، متفاوت می‌باشد.
- ۶- اجتهاد یعنی باورمندی به اصول و انطباق آن اصول با شرایط زمان و مکان ... (لشنی، ۱۳۹۴).
- ۷- رک. جواد آملی (۱۳۸۶ ب)
- ۸- رک. قدسی (۱۳۸۷)
- ۹- اما معرفت اسلامی که نوعی دیدگاه و برداشت از منابع دین است، می‌تواند مورد خدشه قرار گیرد (جواد آملی، ۱۳۸۶ الف).

پی‌نوشت‌ها

- ۱- این ادعا در ذیل ضرورت وجود علوم اسلامی و اسلامی کردن علوم انسانی قابل اثبات است. برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به زاهد ویسی (۱۳۸۴) و محمدرضا بهمنی (۱۳۹۲).
- ۲- رک. Kuhn (۱۹۷۰)
- ۳- در عرصه عمل، این احتمال وجود دارد که نیروهای بیرونی دیگری نیز با اثرگذاری بر تعامل جریان‌های درونی هرم، عملکرد نهایی رشته را دچار اختلال کنند که البته پرداختن به آن از بحث این مقاله خارج است. مثلاً در رشته شهرسازی اسلامی ممکن است حرفه‌مندانی دست به عمل بزنند که ارتباط چندانی با لایه‌های اندیشه‌ای و معرفتی رشته نداشته باشند.
- ۴- رک. عمران زاده (۱۳۹۴)

فهرست منابع و مراجع

۲۰. مصباح یزدی، محمدتقی (۱۳۷۹)، «منطق فهم قرآن»، **قبسات**، شماره ۱۸، زمستان.
۲۱. مصباح یزدی، محمدتقی؛ جواد، عابدینی (۱۳۸۸)، «احتیاط، اصل روش شناسی دین پژوهی»، **پژوهش**، شماره ۱، بهار و تابستان.
۲۲. ناری قمی، مسعود (۱۳۸۹)، «مطالعه‌ای معناشناختی در باب مفهوم درونگرایی در شهر اسلامی»، **هنرهای زیبا**، شماره ۴۳، پاییز.
۲۳. نقره کار، عبدالحمید؛ حمزه نژاد، مهدی؛ معین مهر، صدیقه (۱۳۹۲)، «راهبردهای تقویت تعاملات انسانی در طراحی محیط زندگی از منظر اسلامی (مطالعه موردی: بررسی بافت کهن کرمان در دو مقیاس محله، خانه)»، **مطالعات شهری**، شماره ۳، تابستان.
۲۴. نقره کار، عبدالحمید؛ حمزه نژاد، مهدی؛ معین مهر، صدیقه (۱۳۹۳)، «شناخت و تحلیل مسائل طراحی محیط معماری و شهرسازی از منظر اسلامی (در گستره قرآن و روایات)»، **معماری و شهرسازی آرمانشهر**، شماره ۱۴، زمستان.
۲۵. نقره کار، عبدالحمید؛ رئیس‌سی، محمدمنان (۱۳۹۱)، «تحقق‌پذیری هویت اسلامی در آثار معماری»، **مطالعات شهر ایرانی-اسلامی**، شماره ۷، بهار.
۲۶. نقره کار، عبدالحمید؛ لیبب زاده، راضیه (۱۳۹۳)، «ارزیابی و نقد مغالطه‌های موجود در حوزه‌های هنر، معماری و شهرسازی»، **مرمت و معماری ایران**، شماره ۸، پاییز و زمستان.
۲۷. نقی زاده، محمد (۱۳۷۹)، «صفات شهر اسلامی از منظر قرآن»، **صحیفه مبین**، شماره ۲۲، بهار.
۲۸. واسطی، عبدالحمید (۱۳۸۳)، «نگرش سیستمی به دین»، **کتاب نقد**، شماره ۳۳، زمستان.
۲۹. ویسی، زاهد (۱۳۸۴)، «اسلامی سازی دانش (طراحی برای گذار از سکولاریسم)»، **بازتاب اندیشه در مطبوعات**، شماره ۶۱، بهار.
۳۰. هاشمی، خدیجه؛ مسعودی، جهانگیر (۱۳۹۲)، «مقایسه تطبیقی انسان گرایی در اندیشه اسلامی و غربی»، **قبسات**، شماره ۷۰، زمستان.
31. Bourdieu, Pierre (1975), "The specificity of the scientific field and the social condition of the progress of reason", **Sociology of science**, 14(60).
32. Kuhn, Thomas (1970), **The structure of scientific revolutions**, University of Chicago Press, Second edition.
۱. **قرآن کریم** (۱۳۸۹)، ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای، شرکت چاپ و انتشارات، تهران.
۲. ایمانی، محمدتقی؛ کلاته ساداتی، احمد (۱۳۸۹)، «جستاری در جهان بینی و علم»، **معرفت فرهنگی اجتماعی**، شماره ۴، پاییز.
۳. بمانیان، محمدرضا (۱۳۹۳)، «معنا و مفهوم شناسی شهر ایرانی اسلامی؛ مبانی نظری و مصداق‌ها»، **شهر پایدار**، شماره ۱، زمستان.
۴. بهمنی، محمدرضا (۱۳۹۲)، «دین پژوهی (به مثابه مطالعه نسبت دین و زندگی) از منظر جریان‌های فکری ایران معاصر و کاربرد آن در حوزه سیاست‌گذاری فرهنگی»، **اسلام و مطالعات اجتماعی**، شماره ۲، پاییز.
۵. پورجعفر، محمدرضا؛ پورجعفر، علی؛ صفدری، سیمیا (۱۳۹۴)، «انواع شهر اسلامی و اشارتی به نحوه شاخص‌سازی در راستای شهری آرمانی-اسلامی»، **پژوهش‌های معماری اسلامی**، شماره ۸، پاییز.
۶. تسخیری، محمدعلی (۱۳۹۰)، «اجتهاد نوین: محور فرهنگی پویا؛ لزوم آموزش دیدگاه فرهنگی اسلامی»، ترجمه ریاض علی، **اندیشه تقریب**، شماره ۲۸، پاییز.
۷. تقویایی، علی اکبر؛ کامیار، مریم؛ رفیعیان، محسن (۱۳۹۲)، «روش شناسی مطالعات شهرسازی اسلامی»، **اولین کنفرانس ملی معماری و شهرسازی اسلامی سیمای شهری پایدار با گذر از معماری ایرانی-اسلامی و هویت گمشده آن** - زاهدان.
۸. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۷۸)، **تفسیر تسنیم**، جلد ۱، انتشارات اسراء، قم.
۹. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶ الف)، **سرچشمه اندیشه**، انتشارات اسراء، قم.
۱۰. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۶ ب)، **منزلت عقل در هندسه معرفت دینی**، انتشارات اسراء، قم.
۱۱. رشاد، علی اکبر (۱۳۸۳)، «موانع نوآندیشی در حوزه دین پژوهی»، **مشکوه**، شماره ۸۳، تابستان.
۱۲. زبیری، کرامت‌الله؛ پورااحمد، احمد؛ حاتمی نژاد، حسین؛ عمران زاده، بهزاد (۱۳۹۳)، «بررسی آسیب شناسانه ایرادات حاکم بر مطالعات شهر اسلامی»، **جغرافیا**، شماره ۴۲، پاییز.
۱۳. ساربخانی، عادل؛ آقا بابایی، اسماعیل؛ عطارزاده، سعید (۱۳۹۲)، «اجماع و نقش آن در استنباط احکام کیفری»، **پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی**، شماره ۳۲، تابستان.
۱۴. سجاد زاده، حسن (۱۳۹۲)، «نگاهی واقع‌گرایانه به معنای فضای شهری در شهر اسلامی»، **مطالعات شهر ایرانی اسلامی**، شماره ۱۴، زمستان.
۱۵. عمران زاده، بهزاد (۱۳۹۴)، **تبیین عدالت فضایی در شهر آرمانی اسلام (مطالعه موردی: کلان‌شهر تهران)**، رساله دکتری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
۱۶. فرمینی فراهانی، محسن؛ انجمن سرخابی، هادی (۱۳۹۳)، «چرایی و چگونگی تحول در علوم انسانی با نگاهی به مولفه‌ها و آسیب‌های مطرح در آن»، **مطالعات فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی**، شماره ۴، زمستان.
۱۷. قاسم پور دهقانی، علی؛ بختیار نصرآبادی، حسنعلی (۱۳۸۸)، «جایگاه اندیشه و اندیشیدن در نظام تربیتی اسلام»، **تربیت اسلامی**، شماره ۹، پاییز و زمستان.
۱۸. قدسی، احمد (۱۳۸۷)، «اجماع در نگاه فریقین»، **طلوع**، شماره ۲۵، بهار.
۱۹. لثنی، نصرالله (۱۳۹۴)، «گامی در روند دین پژوهی»، **چشم انداز ایران**، شماره ۹۲، بهار.

An Analysis of the Use of Religious Sources in Islamic Urban Planning Research

Kazem Afradi

Ph.D. Student of Urban Planning, University of Tehran, Iran.

Behnaz Aminzadeh * (Corresponding Author)

Professor of Urban Design, University of Tehran, Tehran, Iran

* bgohar@ut.ac.ir

Abstract:

It seems that the role of Islamic urban planning research, same as other scientific domains, is critical and strategic for its realization. Nonetheless, misunderstandings of urban planning's viewpoints from the religious knowledge's statements are one of the challenges that not only can toughen up the failure of Islamic urban planning in practice, but also can lead other researchers toward a wrong direction. Given the mentioned threat, which is the research problem, the research question is how it is possible to research about Islamic urban planning and at the same time have the minimum errors and misunderstandings? With the aim to help for a more structured research about Islamic urban planning, and with descriptive-analytic methodology, this paper develops a systematic structure for doing research about Islamic cities. It also evaluates the understandings of seven selected articles about Islamic urban planning with the five criteria which are elicited from the mentioned system. Besides, information and data for this research are gathered through the content analysis, the case studies are selected by four criteria, and the results analyzed with comparative method. The results demonstrate that the macro understandings of Islamic urban planning are not different from mentioned criteria and in most of the cases are coordinated and consistent with each other. Meanwhile, it revealed that some misunderstandings such as the "unnecessary use of religious resources" or "no correlation between used statements and understood viewpoints" have led to different conclusions. Such these misunderstandings, have sometimes increased the difference between conclusions continually. The results also show the use of the Holy Quran as the main source in understanding the urban planning principles and less attention are made to other sources.

Keywords: Urban Planning Research, System of Religious Knowledge, Urban Planning Understandings.